

Список використаних джерел

9. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 207 с.
10. Гнаткевич Ю. В. Уникаймо русизмів в українській мові! : короткий словник-антисуржик для депутатів Верховної Ради та всіх, хто хоче, щоб його українська мова не була схожою на мову Верки Сердючки : [словник] / Ю. В. Гнаткевич. – К. : «Просвіта», 2000. – 54 с.
11. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : [словник] / Ф. Т. Жилко. – К. : «Радянська школа», 1955. – 316 с.
12. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
13. Словник галицького діалекту : [Електронний ресурс] // Аратта / «Енциклопедія Драматики», 2012 – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2291

Анна Яковець

ФОРМУЛИ ЕТИКЕТУ ПРОЩАННЯ ТА ПІДПИС У ЛИСТАХ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Найпоширенішими формулами мовленнєвого етикету є ті, що вживаються на початку і в кінці листа – вітання, звертання та прощання. Ними починається і завершується спілкування. Вони становлять своєрідну рамку, в межах якої відбувається обмін інформацією між адресантом і адресатом.

Прощання належить до такого акту, в якому завершується процес спілкування, взаємини учасників спілкування. Це не менш насичена й «чутлива» щодо виразів мовного етикету завершальна частина листа [2, 32], у якій адресант засвідчує бажання продовжити радість спілкування і повагу до адресата.

Завершальна частина листів М. Коцюбинського здебільшого нестандартна. Формули етикету прощання, виконуючи в тексті листа роль своєрідних термінальних сигналів, з одного боку, фіксують закінчення епістолярного діалогу, а з другого – оформляють його композиційну структуру.

Для епістолярію письменника властива частина, у якій адресант засвідчує про завершення листового діалогу. Автор користується тими загальноновживаними словами і виразами, що вказують на кінець розмови, а саме: *«кінчаю»; «на тім і кінчаю»; «мушу кінчати»; «от і кінець»; «на цьому слові»; «а поки що»; «по сій мові»* тощо. Наприклад: «А тепер *кінчаю листа* бажанням усього найкращого Вам» (лист до П. Стебницького від 11.ІІ.1900 р.); «...*мушу кінчати*, бо треба бігти в контору...»; «*Треба кінчати*, вибачай...»; (листи до В. Коцюбинської від 8.ІІ.1898 р. та 24.ІІ.1898 р.); «*На цьому слові* будьте здорові...» (лист до М. Міхневич від 7.ІІ.1887 р.); «*А по сій мові* будьте здорові та не забувайте...» (лист до В. Лукича від 12.І.1896 р.).

Далі здебільшого йдуть запитання до адресата щодо здоров'я, особистого життя, етикетні конструкції прохання писати, вибачення адресанта, привітання та побажання усіх гараздів тощо і прощання. Такі етикетні конструкції здійснюють додатковий вплив на одержувача відповіді: «*Сподіваюся скорої відповіді, а поки що кланяюсь та бажаю усього доброго*» (лист до А. Шелухіна від 19.І.1902 р.); «*Простіть*, що так багато взяв у Вас часу

своїм листом...» (лист до К. Паньківського від 11.VI.1898 р.); *«Не забувайте про мене. Відгукніться.»* (лист до І. Белея від 26.VI.1890 р.) та ін.

Діапазон етикетних формул прощання в епістолярії М. Коцюбинського широкий і варіюється ситуацією спілкування від нейтрально ввічливого до інтимного, від офіційного до дружнього, від звичайного до жартівливого. У них найчастіше виявляється вплив часового фактора і територіальної приналежності автора, часом регламентується соціальними ролями учасників спілкування, мірою їх близькості [3, 20].

Опорними лексемами, що домінують у прощальних етикетних формулах письменника і в українській мові належать до усталених прощальних фраз, є: *будь(те), бувай(те) здорова (здорові), здоровлю, до побачення, до свидання, на добраніч, до завтра, кланяюсь(ся), буду прощатися, прощаюсь з Вами.*

У ролі прощальних етикетних формул автор найчастіше використовує вислови, позначені народно-розмовним національним колоритом, тобто орієнтовані на усне мовлення українців, з лексемою *здоровий*: *«Будь здорова!», «Будьте здорові!», «Бувай здорова!», «Бувайте здорові (здоровенькі)!», «Здоровлю!», «Бажаю Вам здоров'я»*. Наприклад: *«Бувайте здорові!»* (лист до В. Гнатюка від 13.VII.1905 р.); *«Ну, бувай здорова, голубко!»* (лист до В. Коцюбинської від 7.II.1898 р.); *«Будьте здорові!»* (лист до М. Комарова від 15.III.1892 р.) та ін. Притаманна письменникові емоційність виявляється в морфологічній модифікації етикетних формул. Як наслідок – використання демінутивних суфіксів в одиницях етикету: *«Ну, бувайте здоровенькі!»* (лист до М. Могилянського від 19.XII.1910 р.); *«Бувай, серденьтко моє любе, дитиночко кохана, мила моя квіточко, бувай Вірунечко, здоровенька»* (лист до В. Коцюбинської від 22.XII.1897 р.) та ін.

Такі етикетні формули можуть поширюватися звертаннями, означеннями, іншими словами: *«Бувайте здорові і людям милі»* (лист до Б. Грінченка від 22.VII.1886 р.); *«Бувайте мені здорові...»*; *«Бувай мені здоровенька й розумненька..., серце моє єдине, зіронько моя ясна, коханнячко моє любе. До завтра!»* (лист до В. Коцюбинської від 7.II.1898 р. та 4.II.1898 р.) та ін.

В епістолярії М. Коцюбинського в ситуації прощання часто вживаються стилістично марковані формули *«Здоровлю», «Бажаю здоров'я»* і, як прощання, сприймаються лише з контексту висловлення: *«Здоровлю. Ваш Коцюбинський»* (лист до І. Крип'якевича від 25.XI.1912 р.); *«Бажаю здоров'я. Ваш М. Коцюбинський»* (лист до В. Гнатюка від 17.XI.1904 р.). Такі прощальні формули найчастіше функціонують у поєднанні займенника *Вас (Вам)*, прислівників *щиро (щире), сердечно*, прикметників тощо: *«Здоровлю Вас усім кращим»* (лист до О. Кобилянської від 9.VII.1905 р.); *«Здоровимо щире»* (лист до О. Маковця від 4.III.1903 р.); *«Сердечно бажаю Вам здоров'я. З високим поважанням Ваш М. Коцюбинський»* (лист до Панаса Мирного від 15.XI.1902 р.).

Роль етикетних формул виконують й вислови з відтінком побажання, орієнтовані на усне мовлення українців, зокрема Галичини: *«Усього найкращого! З високим поважанням М. Коцюбинський»* (лист до В. Науменка від 15.IV.1905 р.); *«Вітаю і бажаю Вам усього найкращого»* (лист до П. Оконешникова від 18.V.1902 р.).

Етикетна формула *«Прощай(те)»* належить до дуже давніх прощальних зворотів. Семантика дієслова *простити* в етикетній формі *«Прощай(те)»*, від якого вся ситуація має назву прощання, вказує «на прохання вибачити вину перед розлукою, розставанням» [6, 130, т.3]. Інколи етикетне *«Прощай(те)»* вживається і в значенні *прощатися* «при розлуці

тиснути один одному руки, говорити слова прощання і т. ін.» [6, 130, т. 3]. У західних діалектах знаходимо приклади вживання дієслова *прощати* у значенні «прощатися».

Семантично ця форма відрізняється від форми «До побачення». Коли вживають «Прощай(те)», то це означає, здебільшого, розлуку на довгий час, назавжди, а форма «До побачення» означає можливість повторної зустрічі. Форма «Прощай(те)» вживається і на знак швидкого побачення, але як більш емоційна [4, 82].

У листах М. Коцюбинського дана етикетна формула функціонально обмежена. Вона використовується переважно в інтимно-дружній ситуації, оскільки значно посилює емоційність завершального діалогу. Нею адресант переважно дає зрозуміти адресатові про завершення спілкування: «*Прощаюсь з Вами, бо щось мені погано...Ваш М. Коцюбинський*» (лист до Г. Львовича від 15.XII.1903 р.); «*Треба прощатись... А ви по доброті своїй не забувайте за мене... Ваш М. Коцюбинський*»; «*Прощайте. А може таки ще побачимось з Вами та будемо сміятися з своїх теперішніх гадок. Пишіть. Цілую Вас сердечно... М. Коцюбинський*» (листи до В. Гнатюка від 8.III.1912 р. та 19.II.1913 р.).

Синонімічний ряд формул прощання об'єднує вислови неоднакового соціального, семантичного, стилістичного, емоційного змісту. На думку вчених, найуживанішим, стилістично незабарвленим, незалежним від часового фактору є вислів «до побачення», який за походженням є калькою з російського «до свидания». У пам'ятках XVI-XVIII століттях таку форму не зафіксовано [1, 167]. Проте, на відміну від сучасної епістолярії, М. Коцюбинський рідко користується такими етикетними формулами прощання, як «**До побачення!**», «**На добраніч!**», «**Добраніч**»: «Дуже був радий побачитись з Вами ще раз, бо це, правду мовити, найбільша приємність для мене. *До побачення!*» (лист до І. Франка від 28.V.1905 р.); «*До побачення!*» (лист до В. Коцюбинської від 10.VI.1905 р.); рос. «*До свидания!*» (лист до Г. Мачтета від 13.VIII.1899 р.); «*На добраніч!*» (лист до В. Коцюбинської від 23.XII.1897 р.) та ін.

Завдяки особливим звертанням, які відтворюють внутрішнє мовлення автора та позначені впливом народної поезії, прощальні формули набувають емоційно-експресивного забарвлення, створюють надзвичайно інтимну тональність: «*Добраніч, серденько моє маленьке*»; «*На добраніч, зіронько моя ясна, серденько моє єдине, втіхо моя*» (листи до В. Коцюбинської від 17.X.1896 р. та 24.X.1896 р.) та ін.

Означення у складі прощальних висловів стають сигналом до наступного продовження взаємин і повідомляють про прагнення адресанта швидкої зустрічі з адресатом: «Ну, **до скорого побачення**, дорогий Михайле Михайловичу» (лист до М. Могилянського від 29.V.1912 р.); «*До скорого побачення!*» (лист до М. Жука від 15.VI.1910 р.); «Щире хочеться мені скінчити словами: *до побачення*, і то *скорого* в Чернігові!»; «І так— **до швидкого побачення!** Дуже радію, що побачу Вас» (листи до В. Гнатюка від 25.IX.1911 р. та 9.IV.1905 р.) та ін.

Іноді прощальна формула може ускладнюватися однорідними означеннями: «*До швидкого і так приємного для мене побачення*» (лист до В. Гнатюка від 25.IV.1905 р.); «*До скорого та бажаного побачення*» (лист до В. Коцюбинської від 7.I.1911 р.).

У листах до дружини М. Коцюбинський часто послуговується прощальною формулою «**До завтра**», яка функціонує як самостійно, так і у супроводі звертань: «Кохаю тебе, моя рідна. *До завтра!*»; «*До завтра, серденько. Побажай мені доброї ночі*»; «*До завтра, моє голуб'яточко єдине!*» (листи до В. Коцюбинської від 14.X.1896 р., 15.X.1896 р. та 10.I.1898 р.) та ін.

Іноді автор вдається до індивідуальних форм прощання: «*До другого листа*, рибонько моя... Твій Муся»; «*А поки давай очки, бровенята й устоньки, мої смачні устоньки...* Твій повік Муся» (листи до В. Коцюбинської від 12.I.1896 р. та 1.XI.1896 р.).

Деякі листи М. Коцюбинського завершуються складними синтаксичними конструкціями, що вміщують дві та більше прощальних формул: «Ну, *бувай здорова, до швидкого побачення*»; «*Бувай здорова*, Вірунечко моя мила, *до завтра*, серденько» (листи до В. Коцюбинської від 23.II.1898 р. та 8. II.1898 р.); «... а поки що, любий пане Миколо, *бувайте здорові*. Хочу сказати – *до швидкого побачення*» (лист до М. Вороного від 18.X.1903 р.); «*На добраніч*, серце моє! *На добраніч* єдина... *На добраніч*» (лист до В. Коцюбинської від 18-22.X.1896 р.); «І так – *до швидкого побачення!* Дуже радію, що побачу Вас. Поки *бувайте здорові*. Сердечно *здоровлю* Вас» (лист до В. Гнатюка від 9.IV.1905 р.).

Прощатися – означає говорити слова прощання, тиснути один одному руку, поклонитися на прощання, зняти для вираження поваги до адресата капелюх чи шапку. Жести в усному мовленні замінюються в писемному спілкуванні формулами етикету: *тисну Вашу руку, щире стискання, цілую міцно, щиро обнімаю, обнімаю і цілую, кланяюсь* тощо. Це часто засвідчують завершальні частини листів М. Коцюбинського: «*Сердечно стискаю Вашу руку*» (лист до М. Могилянського від 3.VIII.1910 р.); «*Щиро й сердечно стискаю Вашу руку*» (лист до В. Стефаника від 12.II.1909 р.) та ін.

Особливістю листів М. Коцюбинського є вживання по закінченню акту комунікації етикетної форми прощання з дієсловом «*кланяюсь*», яке позначає «робити уклін на знак прощання, вияву глибокої поваги до співрозмовника» [6, 257, т.2], що зумовлено українськими традиціями: «*Кланяюсь. Ваш Коцюбинський*» (лист до В. Гнатюка від 4.VIII.1912 р.); «*А поки що кланяюсь...*» (лист А. Шелухіна від 19.I.1902 р.).

Прощальні етикетні конструкції Михайло Коцюбинський майстерно доповнює формулами пошанності та прихильності, які різняться стилістичною забарвленістю: від урочистих – до інтимних, емоційно забарвлених, і чітко передають атмосферу взаємин автора з конкретним адресатом, відтворюють справжню ситуацію спілкування. Наведемо приклади етикетних висловів, у яких підкреслюється шанобливе ставлення до адресата: «Треба прощатись... застаю з *високим поважанням щирий прихильник таланту Вашого* Михайло Коцюбинський» (лист до Н. Кобринської від 2.XI.1898 р.); «Бажаю Вам здоров'я та усього найкращого. *З високим поважанням ...*» (лист до К. Паньківського від 20.V.1898 р.); «*Глибоко шануючий Вас...*»; «*З високим поважанням toutavous*» (листи до П. Мирного від 21.V.1898 р. та 30.VIII.1898 р.); «*З високим і правдивим поважанням...*» (лист до В. Гнатюка від 22.XI.1899 р.); «*З високою повагою* Ваш М. Коцюбинський» (лист до І. Нечуя-Левицького від 28.II.1903 р.); рос. «*С совершенным почтением преданный Вам...*» (лист до Є. Короленко від 12.XI.1903 р.); «*Глубоко уважающий Вас и сердечно желающий вам всего лучшего*» (лист до В. Короленка від 11.X.1903р.); «Зостаю з *великим поважанням повік щирий...*» (лист до В. Лукича від 15.XI.1891 р.).

Слова чемності, ввічливості надзвичайно частотні в листах письменника, зокрема в їх останній частині. Вони, насамперед, передбачають порядність, правдивість мовця. Адресант щоразу ніби доводить свою щирість, прихильність і любов до людей: «*З правдивим поважанням Ваш* М. К.» (лист до В. Гнатюка від 17.VIII.1902 р.); «*Ваш душею...*» (лист до В. Гнатюка від 31.X.1903 р.); «*Прихильний до Вас...*» (лист до А. Дуляка від 13.VII.1905 р.); «Веселих свят і всього найкращого сердечно бажає Вам *повік Ваш...*» (лист до

А. Чайковського від 6.I.1907 р.); рос. «*Прошу не забывать искренне уважающего Вас и преданного М. Коцюбинского*» (лист до А. Єнсена від 28.XI.1909 р.); «*Искренне преданный Вам Ваш М. Коцюбинский*» (лист до М. Горького від 5.XI.1909 р.).

У завершальній частині листів М. Коцюбинського поруч із нейтральними етикетними формулами функціонує безліч виразів, що доповнюють зміст різноманітних прощальних формул: «*Бувайте здорові і не забувайте прихильного до Вас...*» (лист до В. Гнатюка від 27.XI.1909 р.); «*До скорого побачення! Цілую тебе, серце любе моє, Вірунечко хороша*» (лист до В. Коцюбинської від 20.II.1898 р.). Близькі родинні або ж товариські взаємини створюють необмежені можливості для розкриття авторської індивідуальності: «*Цілую сердечно і прошу вибачити, що пишу коротко... Ще цілую. Ваш М. Коцюбинський*» (лист до В. Гнатюка від 10.I.1913р.); «*Щире обнімаю Вас*» (лист до М. Жука від 11.I.1913 р.).

У листах до коханої прощальні вислови передають палкі почуття та емоції адресанта: «*Обнімаю й цілую смачно. Серце моє... Цілую й цілую*»; «*Цілую моє кохання єдине міцно й щире*»; «*Ну, цілую й обнімаю моє кохане Вірятчко, мою єдину хорошу дитинку... Ще дай устоники...*»; «*Цілую тебе без ліку, без міри, цілую в оченята, бровеняточка мої любі, устоники, рученьки, ноженьки і скрізь. Ще раз, ще два і т. д. Цілую. Твій Муся*»; «*Серце моє, не сердься, а лучше поцілуй мене в думці, як оце я роблю зараз з тобою. Бувай здорова, моя квіточка гарна, моя дитиночка, серденько моє, долечко... Цілую тебе ще раз сто. Твій Муся*» (листи до В. Коцюбинської від 2.II.1898 р., 6.III.1898 р., 1.III.1898 р., 29.XII.1897 р. та 22.II.1898 р.).

Формула прихильності й підпис є своєрідним мірилом взаємин Михайла Коцюбинського та адресатів. В офіційних кореспонденціях письменник підписується так: *Михаил Михайлович Коцюбинский, дворянин Михаил Михайлович Коцюбинский, делопроизводитель М. Коцюбинский, статистик М. Коцюбинский*. Наприклад: «...честь имею дослать еще одну гербовую марку в 80 коп. *Михаил Михайлович Коцюбинский*» (лист до департаменту поліції від 28.VIII.1897 р.); «...смею надеяться, что Ваше Превосходительство оправдаете меня... и удовлетворите мою покорнейшую просьбу. *Дворянин Михаил Михайлович Коцюбинский*» (лист до начальника Чернігівської губернії від 14.X.1897 р.) та ін.

Звичайно письменник підписувався *Михайло Коцюбинський, Мих. Коцюбинський, М. Коцюбинський, Мих. Коц., М. К.* Підпис найчастіше поширюється присвійним займенником *Ваш* та словами на позначення почуття поваги, приязні, доброзичливості, відданості, симпатії тощо: *Ваш М. Коцюбинський; Щирий М. Коцюбинський; Ваш щирий М. Коцюбинський; Повік щирий Мих. Коцюбинський; Прихильний до Вас Михайло Коцюбинський; Ваш душею М. Коцюбинський* та ін.

Крім того, конструкціям обов'язково передують ввічливі форми (поваги, побажання, прохання, подяки, вибачення тощо), що вважаються характерною ознакою завершальної частини листа: «*З високим поважанням Ваш М. Коцюбинський*» (лист до М. Мочульського від 28.I.1906 р.); «*Сердечне бажаю Вам здоров'я та всякого гаразду. Ваш щирий М. Коцюбинський*» (лист до В. Гнатюка від 28.II.1905 р.); «*З великим поважанням повік щирий Мих. Коцюбинський*» (лист В. Лукича від 13.X.1892 р.); «*Не забувайте прихильного та щирого М. Коцюбинського*» (лист до Б. Грінченка від 31.V.1897 р.); «*Прошу не забувати високоповажаючого Вас та щирого Мих. Коцюбинського*» (лист до О. Барвінського від 6.XII.1892 р.); «*З високою повагою Ваш М. Коцюбинський*» (лист до І. Нечуя-Левицького від 28.II.1903 р.); «*Бажаючи Вам, ласкавий добродію, усього найкращого, остаю з високим поважанням Мих. Коцюбинський*» (лист до О. Барвінського від 30.X.1892 р.); «*А...а поки*

що прийміть щире поважання й вдячність від М. Коцюбинського» (лист до В. Гнатюка від 30.IX.1900 р.); рос. «Уважающий и преданный Вам М. Коцюбинский» (лист до А. Єнсена від 21.IX.1909 р.); «Не забывайте преданного Вам М. К.» (лист до М. Горького від 20.XII.1910 р.); «Глубоко уважающий Вас М. Коцюбинский» (лист до Г. Мачтета від 13.VIII.1899 р.).

Почасти М. Коцюбинський послуговується компліментарними етикетними висловами для підкреслення соціально важливої ролі адресата, для вираження оцінки його таланту, творчої майстерності, позитивного ставлення до нього: «**Щирий прихильник Вашого таланту** Михайло Коцюбинський» (лист до О. Маковея від 20.XII.1903 р.); «Сподіваюсь на скору й ласкаву відповідь, *зостаю з високим поважанням щирий прихильник таланту Вашого* Михайло Коцюбинський» (лист до Н. Кобринської від 2.XII.1898 р.); «Бажаю Вам здоров'я і успіху. **Не забувайтеж правдивого поклонника таланту Вашого щирого** М. Коцюбинського» (лист до О. Кобилянської від 11.VII.1903 р.).

У листах до дружини Віри, близьких друзів, рідних автор використовує такі підписи як **Михайло, Муся, М., твій тато**: «Скоро ще напишу, а тепер бувайте здорові. Цілую Вас. *Михайло*» (лист до П. Львовича від 21.II.1901 р.). Формула прихильності неодмінно містить присвійний займенник **Ваш (Твій)**: «Бувайте здорові. Цілую всіх. *Ваш Муся*» (лист до брата – Х. Коцюбинського від 14.I.1913 р.); «Цілую тебе, *твій тато*» (лист до сина – Р. Коцюбинського від 29.VII.1912 р.); «Цілую тебе, *Муся*» (лист до В. Коцюбинської від 16.VI.1910 р.); «Ваш навсегда *М.*» (лист до М. Міхневич від 17-18.VII.1896 р.).

Велика любов і повага до дружини сприяла появі найрізноманітніших підписів: «**Твій Муся**»; «**Твій до загину Муся**»; «**Твій навік (повік) Муся**»; «**Твій завжди Муся**»; «**Твій кохаючий Муся**»; «**Твій вірний Муся**»; «**Цілком твій Муся**»; «**Твій М.**»; «**Твій**» та ін. Наприклад: «**Твій повік – найщиріший Муся**»; «Цілую тебе ще раз міцно, *твій кохаючий Муся*»; (листи до В. Коцюбинської від 22.II.1898 р. та 15.II.1898 р.).

Формула прихильності іноді поширюється дієсловом наказового способу *не забувай* на позначення прохання: «**Не забувай** свого вірного Мусі»; «**Не забувай** за цілком твого Мусю» (листи до В. Коцюбинської від 14.I.1898 р. та 15.I.1898 р.).

Отже, у листах М. Коцюбинського жанр прощання багатий арсеналом словесних формул, які несуть важливе емоційне, психологічне навантаження. Прощаючись, письменник прагне залишити про себе приємне враження, зберегти майбутні добрі стосунки з співрозмовниками.

Національні етнопсихологічні риси мовленнєвої культури письменника тісно пов'язані з його світоглядом, національною ментальністю і привертають увагу своєю вишуканістю, делікатністю, гречністю, добротою, щирістю, емоційністю, достоїнством і повагою – усім тим, що завжди було притаманне українському народові.

Перспективу дослідження вбачаємо у розширенні обсягу досліджуваного матеріалу із залученням інших формул мовленнєвого етикету.

Список використаної літератури

1. Білоус М. П. Мовленнєвий етикет українського народу / М.П. Білоус // Мова і духовність нації: монографія / авт. кол.: М.П.Білоус, Н.М.Захлюпана, І.М.Кочан [та ін.]; відп. ред. Таміла Іванівна Панько. – Київ: НМК ВО, 1992. – С. 164-169.
2. Богдан С. К. Формули етикету в українській епістолярії / С. К. Богдан // Урок української. – 2002. – № 4. – С. 30-34.
3. Кононенко В. Мовленнєвий етикет: регіональний аспект / В. Кононенко // Укр. мова і літ. в середн. шк., гімназіях, ліцях та колегіумах. – 2000. – № 6 – С. 19-21.

4. Миронюк О. М. Найуживаніші форми мовного етикету / О. М. Миронюк // Культура слова. – К., 1987. – Вип. 33. – С. 79-82.
5. Стахів М. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посібн. / Марія Олексіївна Стахів. – К.: Знання, 2008. – 245 с.
6. Яремко В. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / В. Яремко, О. Сліпущко. – К.: Аконт, 1998. – Т. 1-4.
7. Коцюбинський Михайло. Твори в шести томах / Михайло Коцюбинський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961 – 1962. – Т. 5-6.